

<https://doi.org/10.21301/eap.v18i3.10>

Љубинка Шкодрић

Институт за савремену историју

<https://orcid.org/0000-0003-1015-0785>

ljubinka.skodric@isi.ac.rs

Борис Томанић

Институт за савремену историју

<https://orcid.org/0000-0002-1283-3339>

borisbox62@gmail.com

Сексуално насиље и бугарски окупатор у Југославији током Другог светског рата

Апстракт: У раду су на основу архивске грађе и литературе проучени случајеви сексуалног насиља које су починили представници бугарских окупаторских снага на територији Југославије током Другог светског рата. Анализирани су методи и структура окупационих власти, утицај ратних збивања на сексуално насиље, као и конкретни примери сексуалног насиља и његове главне карактеристике. Извршен је покушај нумеричког одређивања извршених злочина на основу постојећих архивских материјала и прикупљених статистичких података.

Кључне речи: сексуално насиље, силовање, Други светски рат, окупација, Бугарска, Југославија, устанак

Рат и сексуално насиље

Прикривање, ћутање и тишина традиционално прате сексуално насиље и у време рата и у доба мира. При томе се под сексуалним насиљем може подразумевати сваки сексуални акт који је предузет против нечије воље и који обухвата сексуалне контакте спроведене уз примену силе. Оно укључује насиље широког распона, од дела намењених застрашивању и срамоћењу, до оних који узрокују физичке повреде и смрт (Cockburn 2011, 191). Ову врсту насиља може пратити и принуда чланова породице или најближег окружења да посматрају та дела (Jones 2012, 190). Иако жртве сексуалног насиља могу бити и мушкарци, оно се у много већој мери примењује над женама (Alison 2007, 89). Сексуално насиље оставља дугорочне здравствене и друштвене последице, укључујући проузроковање бола, болести, неспособности и менталних траума. Жртве сексуалног насиља

могу бити стигматизоване, окривљене и одбачене од породице и локалне заједнице.

Сексуално насиље у оружаним сукобима је једна од форми родног насиља и односи се на насиље које је у вези са сукобом и које обухвата силовање, сексуално ропство, принудну проституцију, присилну трудноћу, присилни абортус, присилну стерилизацију и друге сличне форме насиља (Rokvić 2017, 114). Међу бројним формама сексуалног насиља, у рату силовање заузима доминантно место (Houge 2015, 73). Силовање је као врста ратног оружја коришћено и забележено још у најранијим периодима историје (Hirschauer 2014, 64). Међутим, степен његове примене у рату разликовао се у зависности од врсте конфликта, зараћених страна и различитих историјских периода. Силовање је могло бити наређено и подстицано, али и осуђивано, кажњавано или уперено против одређених жртава. Пошто није увек било широко раширено, потребно је разумети размере и околности под којима се дешавало, као и његово варирање у зависности од форме сукоба (Houge 2015, 75). При тој анализи потребно је имати у виду да је сексуално насиље много чешће у сукобима када долази до подела територија и становништва, као и промене граница, и када је неизвесно задржавање контроле одређених снага над неком територијом (Hayden 2000, 27).

Силовање у рату је дуго посматрано као израз потребе војника за сексуалним задовољењем и зато је сматрано произвољним и несистематским. Чак се веровало да је то приватна ствар и проблем који узрокује недисциплину трупа, док се није увиђало да представља и инструмент рата (Hirschauer 2014, 65). Осим као вид растерећења либида у време борби и начин стварања везе између сабораца-починитеља, у рату силовање може постати део маскулиног милитаризма и освете према непријатељу. Теоријска разматрања узрока ратног сексуалног насиља сагласна су у томе да силовање у рату није ствар инцидента, да је функционално и служи колективним интересима (Gottschall 2004, 133). При томе био-социолошки приступи овој теми сугеришу да истраживачи поред социјално-културолошких фактора треба да укључе у разматрање и сексуалну психологију мушкараца, уз нагласак на томе да сексуална жеља вероватно има примарни утицај на одлуку војника да почине силовање (Gottschall 2004, 129). Ови ставови се заснивају на уверењу да је потребно узети код разматрања почетних мотива и сексуалну агресију, која је обуздана под регуларним околностима и која експлодира у хаотичном ратном времену.

Силовање у рату је тумачено и као врста награде за победника, који на тај начин шаље живу поруку онима који су рат изгубили (Randelović 2013, 96). Оно је на тај начин ствар стратегије, пошто се силовање у рату често користи као начин да се демонстрира доминација над непријатељом и он

на тај начин додатно деморалише. Зато је суровост силовања у рату појачана чињеницом да жртва у очима силоватеља симболише непријатеља, па се силовања могу посматрати и као симболични израз понижавања мушког противника који није успео да заштити своју жену (Nikolić-Ristanović i Mrvić-Petrović 1995, 38). Силовањем у рату, осим понижавања мушког дела популације, женама се даје трајан жиг срамоте и тиме се нарушавају односи у локалној заједници и друштвена кохезија (Hirschauer 2014, 12). Осим као право победника, силовање је и акт освете и одмазде. Оно проузрокује трауматско искуство и код индивидуе и код локалне заједнице. Војска која осваја једну територију користи силовање као оружје које разара националну културу, наслеђе и народност. У том случају, силовање се може посматрати као политички акт тортуре.

Силовање у рату је повезано са статусом жена у родном поретку како друштва починилаца, тако и жртава. У случајевима етничких конфликта зато је за анализу сексуалног насиља у рату потребно укључити и родне и етничке аспекте идентитета и њихово укрштање у овом случају (Alison 2007, 90). При томе, жене могу имати симболичну позицију у означавању етничке различитости и као носиоци биолошке и друштвене репродукције нације. Кључна улога жена у изградњи и одржању етнонационалних група, због њихове улоге у биолошкој репродукцији и као преносилаца културе и етничких обичаја путем васпитања, чини да је важно остварити доминацију над њима и да због тога оне постају мета у покушајима да се уништи колектив (Alison 2007, 80). Расна, етничка, религијска и историјска блискост и повезаност сукобљених група имају зато често већу улогу у раширености насиља него у његовом обуздавању, пре свега због промењених ратних и политичких околности и циљева (Boeschoten 2003, 43).

Силовање у рату је посебно раширено у случајевима када је актуелно питање безбедности и када погледи на част, лојалност и издају проистичу са становишта патријархалних или мизогиних војних и полицијских култура. Могућност силовања повећава се уколико извршиоци имају патријархални однос према женама, пошто тада сексуално насиље постаје ефективно оружје с обзиром да су жене у непријатељском друштву виђене као патријархално власништво. Посебно треба имати у виду да патријархалне заједнице познају једне друге и знају своје слабе тачке (Cockburn 2011, 195). Локални мушкарци су тада виђени као претња и као рањиви кроз њихове улоге очева, љубавника и мужева, док су поједине жене јавно видљивије као представнице одређених група (Wood 2006, 328). Реч је о инструментализованом сексуалном насиљу и његова раширеност зависи од тога да ли таква стратегија потиче од врхова командних структура или њихових нижих нивоа. Стратешко сексуално насиље догађа се када војне

снаге верују да ће то бити облик терора и кажњавања који ће имати ефекта на циљане групе (Wood 2006, 331). Тада сексуално насиље не мора бити експлицитно наређено, али је толерисано и његово кажњавање је ограничено и симболично. У случајевима пружања отпора војне власти могу прећутно дозвољавати одређени степен сексуалног насиља над присталицама побуњеника.

Насиље над женама, од физичке тортуре до силовања, било је масовно раширено током Првог светског рата на територијама Краљевине Србије које су биле окупиране од стране бугарских војних снага. Жене су биле изложене насиљу и због уверења да заједно са свештенством и угледним грађанима представљају препреку бугаризацији становништва, пошто одгајају потомство у складу са српском националном традицијом и обичајима (Pizari 2021, 223). Од почетка бугарске окупације жене су сматране својеврсним ратним пленом, силовања су толерисана, подстицана и вршена плански, како од стране војника тако и од официра (Pizari 2021, 225). Политика бугарских власти довела је до пружања отпора и избијања Топличког устанка 1917. године, у коме су као стратешка помоћ устаницима, али и као борци учествовале и жене (Mladenović 1996, 23). Устанак је угушен уз страховиту примену насиља, при чему је Међународна комисија за утврђивање ратних злочина Бугара касније известила да су се само у Прокупачком срезу догодила 264 случаја силовања. Процењује се да је тај број био вероватно знатно већи, пошто су многе жене избегавале да пријаве овакву врсту насиља. Уз то је потребно узети у обзир да је овај срез представљао отприлике једну шестину устаничке територије (Mladenović 1996, 92). По завршетку рата Краљевина СХС предала је Бугарској списак од 500 ратних злочинаца за које тражила изручење ради суђења. Међутим, изузев две особе које су у Бугарској осуђене на смртну казну, нико други није изручен нити кажњен у самој Бугарској (Pizari 2021, 335).

Силовање у рату у прошлости углавном није било кажњавано, нити је о њему расправљано на мировним конференцијама, већ је често прихватано као невољни, али неизбежан део рата који се користи да се деморалише поражено становништво. Зато је остајало у домену тишине, као приватна ствар и индивидуални, а не колективни проблем.

Током Првог и Другог светског рата огроман број жена силован је у концентрационим логорима, војним борделима и на окупираним територијама. Владе су поред тога користиле оптужбе за силовање ради постизања пропагандних циљева и потпиривања ратног жара (Harrington 2010, 52). Таква пракса примењивана је током Првог светског рата када су савезници, у циљу ратне пропаганде, користили и преувеличавали оптужбе за сило-

вања која су починили немачки војници у Белгији (Brownmiller 1976, 47). Иако је после Првог светског рата силовање често осуђивано као један од најстрашнијих злочина у историји, то је углавном било део политичке реторике, док су у пракси ови злочини углавном занемаривани, потискивани и омаловажавани.

Током Другог светског рата сексуално насиље је било раширено и присутно у свим фазама рата и на свим ратиштима. Осим силовања, током рата су били раширени и принудна проституција и сексуално ропство. Таква искуства, између осталих, нарочито су доживеле затворенице концентрационих логора, жене на совјетским територијама које су окупирале немачке трупе, као и жене у Азији на подручјима јапанских освајања. Њихова искуства обухватала су осим силовања и присилне проституције и разне врсте сексуалног понижавања, тортуре и медицинских експеримената (Herzog 2011, 85). При томе су многе жене срачунато трпеле сексуално насиље као једини начин да сачувају сопствени живот и живот својих породица. Одредбе немачког расног законодавства које су се односиле на забрану сексуалних контаката са словенским женама и Јеврејкама у овим случајевима биле су занемариване (Mühlhäuser 2009, 198). У Азији је нарочито остало забележено силовање, а потом и убиство неколико десетина хиљада кинеских жена 1937. године од стране јапанских војника у Нанкингу, као и формирање војних бордела са такозваним „женама за утеху”. Већина ових случајева била је обавијена тишином и ћутањем више деценија. Када је реч о последњим годинама рата, највише речи је било о сексуалном насиљу припадника Црвене армије над немачким женама, које је кулминирало освајањем Берлина, а које је било виђено од починилаца и као чин освете и вид денацификације. Такво насиље, иако у мањим размерама, било је присутно и код других припадника савезничких војски у завршним фазама рата и то и на подручју Велике Британије и Француске, али и Немачке и Јапана (Harrington 2010, 80).

После Другог светског рата на суђењима у Нирнбергу и Токију силовање није уврштено у ратне злочине или злочине против хуманости. Оба процеса била су усредсређена на кажњавање агресорских нација и мала улога придавана је кажњавању извршилаца појединачних злочина. На суђењу у Нирнбергу докази о силовањима су представљени, али поступци за ове оптужбе нису покренути. На суђењу у Токију појединим оптуженима суђено је и за злочин силовања, али само заједно са осталим злочинима, док је сексуално поробљавање „жена за утеху” било потпуно игнорисано (Henry 2011, 8). Све до 1949. године силовање није било укључено у међународно законодавство и прихваћено као злочин против мира и хуманости, као и прекршај људских права.

Бугарски окупатор у Југославији (1941–1944)

Бугарска није била војно ангажована током немачке агресије на Југославију априла 1941, али је добровољно уступила своју територију немачким трупама које су првог дана рата прешле југословенско-бугарску границу и кренуле да наступају моравско-вардарском долином. Одмах након капитулације Врховне команде Краљевине Југославије 17. априла 1941. године, Немачка је дозволила бугарским трупама да уђу у Југославију. Бугарска војска ушла је у Македонију и у источну Србију 18. априла. За војним јединицама следио је долазак огромног полицијског и цивилног окупационог апарата (Kulić 1992; Stojiljković 1989).

Појава устаничких група на југоистоку Европе и све већи ратни напори на Источном фронту условили су да Трећи рајх и његови савезници крајем 1941. године предузму нове мере у циљу обезбеђивања и пацификације запоседнуте југословенске територије. Због тога је немачки војни и политички врх дозволио бугарским јединицама да пређу демаркациону линију како би вршили обезбеђивање пруге у југоисточним деловима Србије. Затим је у договору са бугарским Штабом војске дошло до споразума о формирању и упућивању једног армијског корпуса на југословенску територију. У ту сврху оформљен је 1. окупациони (армијски) корпус и његове јединице су ушле у делове јужне, источне и централне Србије и заузеле места делова немачких посадних дивизија које су се помериле у централне и западне делове Југославије. Пребацивање бугарских јединица трајало је од 27. децембра 1941. до 20. јануара 1942. године. У командном погледу ове јединице биле су потчињене немачком војно-управном команданту Србије и имале су обезбеђујућу улогу. Први бугарски окупациони корпус је током свог боравка у Србији три пута проширивао своју окупациону зону. Тако је средином 1943. бугарска окупациона зона захватила готово читаву Србију (све осим околине Београда, Мачве и делова ваљевске подгорине). Корпус је био обично састављен од три пешадијске дивизије, али је коначним проширењем своје окупационе зоне у његов састав ушла још једна дивизија, да би августа 1944. корпус у свом саставу имао пет дивизија (Mitrovski, Glišić i Ristovski 1971, 38–55; Popović 1952a, 1952b; Stojiljković 1989, 119–239).

Због „одржавања реда” односно због нарастајуће снаге покрета отпора и све учесталијих оружаних акција, бугарски окупатор је формирао и одређене специјалне одреде какви су били контрачетници, Жандармерија и одреди „Бенковски” и „Вардар”. Заједно са Немцима је основао и одред „Бирман”. Јединице бугарске армије остале су на простору Југославије до почетка септембра 1944. када су кренуле да се повлаче у Бугарску због одлуке бугарске владе да са Немачком прекине дипломатске односе и да потпише примирје са савезницима (наредба о повлачењу из Србије

17. августа и о повлачењу из Македоније 6. септембра) (Stojiljković 1989, 241–268; Tomanić 2022, 180–186, 207–219).

Сложени и многобројни бугарски окупациони апарат и појава отпора проузроковали су бројне злочине које су починиле бугарске снаге. Као најтипичнији пример ратних злочина издвајало се масовно убијање становништва. Иако су у поређењу са Првим светским ратом, бугарски окупатори извршили знатно мање злочина овог карактера, они су били изузетно брутални, што сведочи и о постојању дубљег анимозитета одређених група према српском становништву. Тешко је тачно одредити колико је цивила страдало од стране бугарских окупатора, али консултујући архивску грађу са сигурношћу можемо рећи да тај број не прелази 12.000–13.000 (Tomanić 2022, 220–231). Злочини убијања цивила почели су појавом цивилног, а потом организованог отпора, па су тако многи грађани који су ухапшени крајем 1941. осуђени на смрт. Доласком 1. окупационог корпуса број злочина се повећао и они су попримили масовни карактер. Издвајали су се злочини у Бојнику и околним селима (13–18. фебруар 1942), Горњој Стражави (20. фебруар 1942); злочини приликом офанзиве на Јастребац (јун 1942); у Витковцу, односно у Церову (9. јануара 1943); злочини у селима око Владичиног Хана (фебруар 1943); у Миоковцима (средина фебруара 1943); злочини приликом офанзива „Шварц”, „Круг”, Јунске офанзиве (1943), „Бура” и „Радан”, Мајске (Пролећне) офанзиве (1944); злочини у Заглавском, Лужничком и Нишавском срезу (октобар 1943) и др, као и злочини у којима су били саучесници са немачким јединицама (Крива Река, 12. октобар 1942. итд). Поред тога, бугарски окупатор је затварао, мучио и убијао заробљенике у разним затворима и логорима на окупираној територији и у унутрашњости Бугарске. Међу видовима ратних злочина који су често примењивани били су одвођење на принудни рад и депортација грађана, присилна мобилизација, уништавање и паљење насеља, пљачка јавне и приватне имовине итд. Као посебан вид злочина издвајало се прикупљање и депортација Јевреја са анектиране територије марта 1943, као и прогон осталог „небугарског” становништва, првенствено Срба (Kulić 1992, 1993; Tomanić 2022, 220–416).

Злочини сексуалног насиља и његове главне карактеристике

Тешко је утврдити размере, интензитет и карактеристике ратних злочина, нарочито злочина сексуалног насиља, највише због недостатка докумената. Узрок овоме је двојак. Прво, бугарски окупатор починио је бројне и разноврсне злочине на територији Југославије. Најкарактеристичнији и најбитнији за евиденцију били су злочини масовног убијања цивила, па су

се надлежне установе после рата највише бавиле утврђивањем ових злочина, запостављајући злочине повреде тела у које је улазило и сексуално насиље, односно силовање. Друго, патријархално васпитање жена утицало је да сексуално насиље прикривају доживљавајући га као сопствену срамоту. Ретко која жена се одлучивала да после рата да исказ при установама које су пописивале и бележиле злочине, па чак и тада из њихових сведочанстава се видело на какве су све неприлике наилазиле у својој околини.

Када се посматра почињено сексуално насиље бугарских окупационих трупа, може се закључити да се поновио сличан образац из Првог светског рата (Pizari 2021). У карактеристике почињених злочина спадало је то да је сексуално насиље било присутно од почетка окупације, да је приближавањем рата крају његов обим растао. Осим тога, оно је представљало део стратегије окупационих власти и нарочито окрутно је примењивано у случајевима жена које су учествовале у покретима отпора. Жртве силовања биле су изложене и другим врстама насиља, није узиман у обзир њихов узраст или здравствено стање, неке су биле силоване у више наврата и пред члановима породице и ближе околине што је нарочито имало поражавајући утицај. За разлику од Првог светског рата, евидентирани су покушаји да се осуде поједини извршиоци који су сексуално насиље вршили ван војних акција и самоиницијативно. Сличност са претходним периодом чини појава да су у оквиру спровођења казних експедиција и мера застрашивања поједини војни руководиоци били вишеструко евидентирани као извршиоци силовања и његови иницијатори (Tomanić 2022, 930–941).

Први случајеви силовања забележени су недуго након доласка бугарских трупа. Сексуално насиље је било дозвољено и најчешће се примењивало у циљу изнуде признања и у обрачуну са припадницима покрета отпора. Психичка и физичка мучења која су том приликом примењивана описана су у „Упутству бугарским полицајцима како да поступају са затвореницима у окупираним деловима Србије и Македоније”. Издвајају се тачке у вези с овим злочиним: „Силовање жена од већег броја полицајаца и војске” и „Силовање жена пре убиства пред мужем и децом” (Stojiljković 1989, 164–165; Trajković 1976, 142–144).

Први евидентирани случајеви сексуалног насиља били су током акције која је вођена од стране немачке 717. пешадијске дивизије, а у којој су учествовале бугарске јединице. Тада је запаљено село Вучје, 28. новембра 1941. године. У извештају немачког војно-управног команданта Србије од 30. новембра 1941. забележено је да је ово село спаљено пошто је било поседнуто од комуниста (Glišić 1974, 103; Nikolić 1972, 25–26). Додатне податке пружио је командант српске Жандармерије, генерал Стеван Радвановић, који је у једном извештају колаборационистичким властима забележио да су Бугари приликом напада на Вучје, осим пљачке, „вршили

разна насиља, силовали жене, па чак и децу старију од 12 година” (Popović 1952a, 33). О злочинима у Вучју постоје подаци и у другим документима који су настали у раду установа домаћих власти. У једном таквом документу наведено је да су 8. децембра 1941. Бугари у селу Малој Грабовници и Вучју извршили силовања неколико жена.¹¹

Злочини силовања вршени су и при масовном злочину у Бојнику и у осталим селима између 13. и 18. фебруара 1942. године. У злочинима у којима су предњачиле јединице 17. пешадијске дивизије 1. окупационог корпуса у селу Белановац извршени су масовни злочини убијања цивила, плачке и злостављања. Тако су жене, чије су мушкарце одвели на стрељање, Бугари силовали наочиглед њихове деце. Забележен је и случај силовања девојчице од 12 година, чију су мајку, која је покушавала да је одбрани, Бугари тукли док се није онесвестила (Kulić 1993, 176–177).

Касније те године током Јунске офанзиве 1942. у источној и југоисточној Србији, делови 21. пешадијске дивизије 1. окупационог корпуса и 50. пешадијски пук 1. брзе дивизије из Пирота извршили су акцију чишћења у источној Србији. Жељени резултат није постигнут, али су зато почињени многобројни злочини. Међутим, иако су почињени, ретко се помињу злочини сексуалног насиља. Једино се у извештају Белопаланачког четничког одреда од 3. јула 1942. помиње да су у Белопаланачком срезу Бугари, поред осталих злочина, извршили силовање шест жена.¹²

Злочини сексуалног насиља вршени су и касније. Бугарска јединица у Крушевцу учествовала је од 9. до 11. октобра 1942. у казненој експедицији која је у селу Гочу извршила бројне злочине. Акција је била диригована и предвођена немачким јединицама, а наређење је издао фелдкомандант из Врњачке Бање.¹³ Поред случајева убијања и хапшења цивила и паљења кућа, забележена су и четири случаја силовања извршена током ове експедиције. Међу жртвама су биле две девојке које су имале 16–17 година, док је трећа жена била у другом стању.¹⁴ Ова последња је оставила сведочење о злочину који су бугарски војници извршили над њом: „Мене лично силовала су два бугарска војника иако сам била у петом месецу трудноће.

¹¹ Vojni arhiv (VA), Nedićeva arhiva (NdA), kutija 92, fascikla 1, dokument 36; VA, NdA, k. 92, f. 1, d. 37.

¹² VA, NdA, k. 20B, f. 5, d. 32.

¹³ Spisak ubijenih i oštećenih lica u odluci za Hristu Simonova. Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 110, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, fascikla 173, folijacija 357–361, odluka za Tončeva f. br. 13840; AJ, 110–173–366, odluka za Hristu Simonova f. br. 13842; AJ, 110–173–370–372, odluka za Hristu Simjonova f. br. 13842.

¹⁴ Državni arhiv Srbije (DAS), fond Bezbednosno informativne agencije (BIA), dosije IV/52.

Том приликом су ми подносили нож под грло, још са упереном пушком на мене. Силовању су присуствовали свекар и свекрва, два детета, а и неколико комшија. Силовали су и друге жене из Гоча. После овога бугарске јединице су долазиле још неколико пута, али их народ више није смео да чека код својих кућа, већ је бежао у шуму...” (Kulić 1993, 468–469).

На подручју Македоније нарочито су били брутални обрачуни бугарских војника и полицајаца са заробљеним партизанима у Бабунској офанзиви крајем 1942. године. На путу Скопље–Велес инсцениран је напад, што је искоришћено за стрељање свих заробљених партизана. Зверско понашање Бугара остаје забележено на примеру заробљене партизанке, седамнаестогодишње Невене Николове, коју су Бугари силовали, мучили, а затим јој одсекли главу и носили од села до села (Živković 1985, 42–43).

У случајевима сексуалног насиља починиоци нису марили ни за узраст ни психичко или физичко стање у коме се жртва налазила, али је њихово понашање санкционисано када су деловали самостално. Према извештају команде Српске државне страже (СДС) Нишког округа од 26. фебруара 1943, један бугарски војник у „напитом стању” нападао је ноћу грађане Ниша вршећи легитимисање по домовима. У стану једне жене (62 године) легитимисао је њена два сина, па када су имали уредне личне карте наредио им је да спавају, а њу, која није имала личну карту, одвео на нишко гробље, силовао и потом покушао да је закоље. Жртва је успела да му избије нож и да побегне. По пријави Нишке обласне команде извршена је истрага и на крају је бугарски војник кажњен од бугарског корпуса са 7,5 година заточења и 12 година губитка часних права.¹⁵

Постојали су и бруталнији примери. Приликом операције „Круг” у југоисточној Србији, која је трајала током прве половине јуна 1943, бугарски војници су починили бројне злочине у селу Вујанову. Тако је забележено да је једну жену силовало 10 Бугара (Stojković, Rakić i Pić 1994, 139).¹⁶ Такође, ноћу између 18. и 19. септембра 1943. године у Предејану је једна бугарска патрола ушла у кућу човека који је већ пре тога био ухапшен и интерниран. У његовој кући су из кревета извукли његову жену и две ћерке, одвели их у команду места где су ћерке силовали, претукли све три и полуживе их затрпали у већ припремљену раку. Злочин је извршен по наређењу команданта места у Предејану Александра Стојанова, а у злочину су учествовали војници из граничног одсека.¹⁷

¹⁵ VA, NdA, k. 26, f. 10, d. 39.

¹⁶ DAS, BIA, I/60.

¹⁷ AJ, 110–84–906, odluka za Aleksandra Konstantinova Apostolova, f. br. 717; AJ, 110–91–343–346, odluka za Aleksandra Sašu Stojanova f. br. 1360; AJ, 110–91–374,

Слични злочини забележени су и у југозападној Србији. У првој половини октобра 1943. Бугари су у садејству са Немцима или самостално извршили бројне злочине у Златиборском, Рачанском и Ужичком срезу. Бугарски војници који су припадали 24. пешадијској дивизији извршили су пљачку и паљења у селима Заовине, Растиште, Рача, Вишесава, Обајгора, Придола и Пилица. Том приликом забележено је 18 случајева силовања.¹⁸ Месец дана раније, септембра 1943, приликом паљења села Рибаре, близу Јагодине, извршено је силовање осам жена.¹⁹

До пораста броја силованих жена и девојака дошло је нарочито у другој половини 1943. и у 1944. години када је мушко становништво у све већој мери одвођено на принудни рад и када се ратни расплет све више ближио крају. У селима око Пирота, првенствено у Заглавском срезу, бугарска казнена експедиција на челу са капетаном Александром Горчиловим, која је била упућена из Пирота почетком октобра 1943, починила је бројне злочине. За десетак дана колико се ова казнена експедиција задржала у Заглавском срезу почињени су злочини сексуалног насиља у следећим местима: у Шугрину су 8. октобра силоване три девојке,²⁰ у Мирковцу је 10. октобра силована једна девојка четири пута²¹ и у Дучевцу је 16. октобра једна девојка силована.²² Поред ових злочина, у документима Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача наилазимо и на сведочење жене (26 година) из Раковог Дола дато 20. јула 1945. пред Среским повереништвом за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Она је силована 21. октобра 1943. од стране водника Ангела Пиздарева: „... (Пиздарев) је ушао у моју кућу и тада нареди једном војнику да чува стражу на вратима, а злочинац ме утера у собу и под претњом да ће ме убити, ако не будем пристала на полни сношај. Дуго сам се опирала, али ме је исти ухватио, бацио на кревет и нада мном извршио силовање. За овај случај сазнао је мој муж Божидар који ме је одмах отерао од куће.”²³

odluka za Salva Slavova f. br. 1363; AJ, 110–91–381, odluka za Borisa Džibrova f. br. 1364; AJ, 110–225–342, odluka za Evlogija Arabija f. br. 23189; AJ, 110–225–345, odluka za Đorđa Šopova f. br. 23190; AJ, 110–225–351, odluka za Marina Dimova Marinova f. br. 23192.

¹⁸ DAS, BIA, IV/52.

¹⁹ VA, NdA, k. 24, f. 2, d. 26; VA, NdA, k. 24, f. 2, d. 45.

²⁰ AJ, 110–118–425–427, odluka za Serafima Serafimova f. br. 4288.

²¹ AJ, 110–83–495–83–498, odluka za Totomanova, f. br. 630; AJ, 110–118–426–428, odluka za Serafima Serafimova f. br. 4288.

²² AJ, 110–131–628, odluka za Uzunova f. br. 6107.

²³ AJ, 110–308–739, dos. br. 2965.

Током марта 1944. бугарске јединице предузеле су офанзиву у југоисточном делу Србије. У овој акцији, познатој као Мартовска офанзива или операција „Радан”, Бугари су ангажовали бројне јединице, а у овом походу нарочито је страдало становништво села Калне. Према сведочењима које је сакупила Државна комисија извршено је 12 силовања и 7 покушаја силовања.²⁴ Злочини су настављени и током следећих великих офанзива. Мајска или Пролећна офанзива била је највећа војна операција коју су бугарске снаге извеле против партизана на територији јужне Србије и Македоније. Главни циљ офанзиве било је обезбеђивање саобраћаја Моравско-вардарском долином. У два маха, и то: 13. и 16. маја и 12. јуна 1944, бугарска казнена експедиција је под вођством водника Ангела Пиздарева у селу Студена и Раљин (Лужнички срез) извршила бројне злочине. Дана 13. маја у Раљину је силована деветнаестогодишња девојка.²⁵ Она је 9. августа 1945. дала изјаву пред Среским повереништвом за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача: „На дан 13. маја 1944. год.(ине) бугарска казнена експедиција на челу са фетфебелом (фледвебелом – прим. аут.) Ангелом Пиздаревим дошла је у наше село где је вршила разне пљачке, паљевине и убиства. Тога дана три војника упадоше у моју кућу од којих (ме) два војника увукоше у собу и нада мношвом извршише насиље. Од тог дана осећам јаке болове у стомаку. Вероватно да ти војници нису били здрави”.²⁶

Даљи злочини били су везани за појединачне случајеве и мање акције. Један од бугарских војника Станко Иванов Флоров, кога је Државна комисија завела као ратног злочинца и тражила његову екстрадицију, извршио је четири силовања у лето 1944. године. Као војник са службом у станици Цеп у лето 1944. у Дупљанима је једног дана силовао две девојчице од 13 година. Касније, после окупације, прегледом је утврђено да су обе дефлорисане. Неколико дана пре овог догађаја Флоров је силовао још две жене из Дупљана.²⁷ Као стражар у станици Цеп редовно је залазио у села Дупљане и Теговиште вршећи бројна силовања.²⁸ Једна

²⁴ Identiteti oštećenih i ubijenih nalaze se u Odluci za Aleksandra Gorčilova, kod Dikova, kod Karakaševa, kod Paunova, kod Janeva. AJ, 110–83–631–637, odluka za Aleksandra Gorčilova, f. br. 632; AJ, 110–115–45–58, odluka za Dikova f. br. 3906; AJ, 110–221–295–308, odluka za Karakoševa f. br. 22390; AJ, 110–220–325–338, odluka za Paunova f. br. 22392; AJ, 110–220–340–353, odluka za Janeva f. br. 22393. Videti još: odluka za Danila Stojanova f. br. 22394; odluka za Stojčeva f. br. 22395, odluka za Meneva f. br. 22396; AJ, 110–445–966–989, dos. br. 3899.

²⁵ AJ, 110–112–425, odluka za Angela Pizdareva f. br. 3684, dos. br. 1384.

²⁶ AJ, 110–308–740, dos. br. 2965.

²⁷ AJ, 110–129–41, odluka za Stanka Ivanova Florova f. br. 5764.

²⁸ AJ, 110–583–165, inv. br. 12647.

од силованих девојчица оставила је сведочанство у Канцеларији Одсека унутрашњих послова при Среском народном одбору у Владичином Хану 28. новембра 1945. у којем је између осталог стајало следеће: „...Затим је овај бугарски војник ухватио ме за руку и извадио ме из куће, одвукао у кошару пред самом кућом, оборио на земљу и надамном извршио обљубу и ја сам плакала...Пошто је бугарски војник надамном извршио насилну обљубу он се вратио у кућу (и) тамо узео сира пуну торбу и отишао код Аврама Стошића из Дупљана...”²⁹ У допунској изјави при Јавном тужилаштву Врањског округа 10. децембра 1945. рекла је и следеће: „...Тако ме је оборио на земљу и извршио надамном обљубу. Крви после тога није било, али болови су били врло јаки...”³⁰

Током лета 1944. злочини су настављени. Бугарска казнена експедиција на челу са Ангелом Пиздаревим дошла је у село Раков Дол 20. јуна 1944. где се задржала један дан. Том приликом бугарски војници извршили су силовање две жене из овог села. Државна комисија тврдила је да су, између осталих, жене силоване и од Пиздарева.³¹ Једна од силованих жена дала је изјаву 24. јуна 1945. пред Среским повереништвом за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача: „На дан 20. јуна 1944. бугарска казнена експедиција на челу са фетфебелом (фелдвобелом – прим. аут.) Ангелом Пиздаревим у пролазу кроз наше село наишао је код моје куће и (његов) стражар ме је истерао изван куће у један поток где је нада мном извршено силовање. По свршеном акту наредио је свом војнику, те ме је и он силовао. При поласку од мене злочинац Ангел ми је наредио да о извршеном силовању не смем никоме казати, нити се пак смем жалити војним властима, у супротном (ако) он буде ма шта сазнао о мојој жалби противу овог злочина да ће ме стрељати како мене тако и моју породицу, а кућу са осталим зградама претворити у пепео. О овом случају сазнао је и мој муж те ми готово свакодневно пребацује и нисмо у браку расположени.”³²

Злочини сексуалног насиља вршени су све до краја бугарске окупације. Један од последњих злочина десио се приликом акције која је вршена од 10. до 15. јула 1944. од стране бугарске војске у Лесковици у близини Бабушнице.³³ Забележено је да су 13. јула две жене претучене, а једна од њих

²⁹ АЈ, 110–583–172, inv. br. 12647. Videti slično svedočanstvo: АЈ, 110–583–171, inv. br. 12647.

³⁰ АЈ, 110–583–177, inv. br. 12647.

³¹ АЈ, 110–112–425, odluka za Angela Pizdareva f. br. 3684.

³² АЈ, 110–308–738, dos. br. 2965.

³³ АЈ, 110–83–575–577, odluka za Aleksandra Gorčilova, f. br. 632; АЈ, 110–129–775–777, odluka za Kostu Stojanova f. br. 5855.

је и силована. Дана 1. августа 1944. поново је наишла у ово село једна бугарска казнена експедиција под командом Александра Горчилова. Извршили су пљачку покућства, претукли неколико жена и силовали две жене, од којих је једна била стара 21 годину а друга 25 година и већ је била жртва силовања приликом акције у јулу.³⁴ Она је дала исказ при Среском повереништву за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача 6. априла 1945. у Бабушници у којем је описала злочин који је почињен над њом.³⁵ Исказ је оставила и прва жртва коју су 1. августа 1944. године силовала два бугарска војника.³⁶

Нумеричко одређивање злочина

Агресорска нација ретко признаје силовање. Документација о силовању у време рата је нешто што друга страна сумира, анализира и пропагира када се заврши сукоб (Brownmiller 1976, 37). Оваква пракса важила је и за покушаје документовања случајева силовања које су починили бугарски окупатори на подручју Југославије у Другом светском рату. Једини начин на који можемо одредити број жртава над којима је извршено сексуално насиље, иако он није најрелевантнији, јесте преко података које је после рата прикупила Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Ова установа која је основана одлуком АВНОЈ-а на Другом заседању у Јајцу, започела је озбиљније да се бави квантификативним одређивањем злочина тек од средине 1945. године. Министарство иностраних послова упутило је 26. јуна 1945. године Државној комисији захтев за израду реферата који би показао колико је жртва претрпело становништво Југославије. Реферат је требало да послужи југословенској делегацији на конференцији мира, односно да има карактер једног статистичког приказа жртава по срезовима и, евентуално, по општинама.³⁷ Државна комисија убрзо је наредила својим актом израду оваквих реферата, односно статистичких прегледа 8. јула 1945, када је од свих подручних установа, тј. земаљских комисија, тражила хитно прикупљање статистичких података. Уз акт су послати и узорци формулара које је требало упутити свим месним народним одборима ради попуњавања. Такође је наређено да сви прикупљени формулари буду достављени Државној комисији до 8. августа 1945. године.³⁸

³⁴ АЈ, 110–83–603, одлука за Aleksandra Gorčilova f. br. 632, dos. br. 2919.

³⁵ АЈ, 110–304–535, dos. br. 2919.

³⁶ АЈ, 110–304–525, dos. br. 2919.

³⁷ АЈ, 110–49–1.

³⁸ АЈ, 110–49–10.

Табеле, односно формулари које је требало попуњавати подељене су у четири категорије према врсти/типу злочина: лишење живота, повреде тела (у ову категорију су улазили злочини силовања), повреде личне слободе и повреде имовине. Сваки наведени злочин (осим злочина из четврте категорије) имао је рубрику са поткатегијама у које су разврставани злочини почињени над „људима”, „женама”, „децом” и „старцима”. У случају рубрике „силовање”, она је у појединим случајевима била јединствена, а у појединим је била разврстана на наведене поткатегије.³⁹ Поред тога сваки од ових формулара имао је и поделу на извршиоце злочина, међу којима су били и Бугари, а у формуларима за Македонију постојала је и рубрика „контрачетници” која се односила на бугарске герилске јединице састављене од југословенских држављана (Stambolija i Tomanić 2020, 151–152).⁴⁰

Пошто земаљске, покрајинске и обласне комисије нису могле на време да заврше овако захтеван посао, Државна комисија морала је константно да ургира и пожурује наведене установе. Највише проблема у Србији било је у Чачанском и Новопазарском округу.⁴¹ Касно слање формулара, недостатак обучених кадрова и неповезаност надлежних институција спречавали су брже и стручније обављање посла. Прва статистика коју смо анализирали потиче с краја октобра 1945, када су Земаљска комисија Србије и Македоније послале Државној комисији статистичке прегледе.⁴² Државна комисија је поново наредила да се прикупе сви статистички подаци, па је Земаљска комисија Србије нове податке послала углавном до средине 1946. и то је друга статистика коју смо анализирали. Међутим, проблеми у прикупљању података нису престали, па је Државна комисија слала своје дописе земаљским и покрајинским комисијама и током августа и септембра 1946. године.⁴³

У следећем табеларном прегледу дали смо податке о овом злочину по окрузима у којима су боравиле бугарске војне и полицијске јединице и друге формације током окупације 1941–1944. године. У Србији према новом, послератном закону о административној подели, који је донет 1. септембра 1945, Србија се састојала из 16 округа (Београдски, Ваљевски, Врањски, Крагујевачки, Крушевачки, Лесковачки, Моравски, Новопазарски, Нишки, Пиротски, Подрински, Пожаревачки, Тимочки, Топлички,

³⁹ Videti: AJ, 110, fascikle: 49–74.

⁴⁰ Videti: AJ, 110–49–3. Videti još: AJ, 110, fascikle: 49–74.

⁴¹ AJ, 110–49–7–8.

⁴² AJ, 110–55–10. Videti još: AJ, 110–49–5, AJ, 110–49–11.

⁴³ AJ, 110–49–12–14.

Ужички и Чачански) и подручја града Београда, Аутономне покрајине Војводине и Аутономне Косовско-Метохијске области (АКМО). Ова административна подела била је готово иста као и претходна, проистекла из одлуке АСНОС-а 22. децембра 1944. године.⁴⁴ Што се тиче Македоније, привремена подела ове федералне јединице извршена је одлукама Президијума АСНОМ-а, које су објављене у *Службеном веснику* од 23. фебруара 1945. године. Тада је територија подељена на седам округа и то на: Скопски, Кумановски, Штипски, Струмички, Велешки, Битољски и Охридски.⁴⁵ Ускоро су издвојена два нова округа, Тетовски и Прилепски, и град Скопље, и по овој подели дати су табеларни прегледи. Касније, у *Службеном веснику* од 1. септембра 1945. објављена је нова административна подела на четири округа: Битољски, Велешки, Скопски и Штипски и град Скопље.⁴⁶ Током 1945. административна подела је још једном промењена, али незнатно, што је објављено у *Службеном веснику* Македоније од 27. новембра 1945.⁴⁷

У табели на местима где се налази коса црта подаци не постоје или нису могли да се утврде чак ни сабирањем кроз срезове. Једино смо за Аутономну Косовску-метохијску област успели преко срезова да дођемо до бројке и то за 1946. годину. Уз то, у прегледима се налази Скопска околија, али не и Скопски округ, али по административној подели Скопски округ је имао само Скопску околију, па су ти подаци пренесени на округ. За град Скопље подаци су унети у Скопску околију. Постоји и један преглед за „Кумановски округ”, као и још један који је насловљен као преглед за „Кумановски округ са допунама од Кривоаланачке околије и Кумановске околије”. У нашој табели је коришћен други табеларни преглед.

⁴⁴ *Administrativno-teritorijalne promene u NR Srbiji od 1834–1954. godine*. 1955. Београд: Zavod za statistiku, 55–57; *Upravna podela Demokrat. Federat. Jugoslavije (bez prisajedinjenih krajeva)*. Sveska 2. 1945. Београд: Državni statistički ured Demokratske Federativne Jugoslavije, 9–13.

⁴⁵ „Povelba na Prezidiumot na ASNOM za privremenata administrativna podela na federalnata edinica Makedonija po okruzi”, *Služben vesnik na federalnata edinica Makedonija vo demokratska federativna Jugoslavija*, br. 1, 23. februar 1945, 28–29.

⁴⁶ „Zakon na teritorijalna podela na federalna Makedonija na okruzi”, *Služben vesnik na federalna Makedonija*, br. 17, 1. septembra 1945, 107.

⁴⁷ „Uredba”, *Služben vesnik na federalna Makedonija*, br. 24, 27. novembra 1945, 149–169.

Табела бр. 1: Нумерички приказ силовања почињених од бугарског окупатора током Другог светског рата (АЈ, 110, фасцикле 49–74)

ЗАБЕЛЕЖНИ ЗЛОЧИНИ СИЛОВАЊА – УКУПНО И ОД СТРАНЕ БУГАРСКОГ ОКУПАТОРА ПРЕМА СТАТИСТИЧКИМ ПОДАЦИМА ДРЖАВНЕ КОМИСИЈЕ ИЗ 1945. И 1946.						
ОКРУГ	УКУПНО		ОД СТРАНЕ БУГАРА		УДЕО ЗЛОЧИНА БУГАРА У УКУПНОМ БРОЈУ	
	1945.	1946.	1945.	1946.	1945.	1946.
Београдски	166	338	0	0	0%	0%
Битољски	36	/	11	/	30,55%	/
Ваљевски	6	34	0	0	0%	0%
Велешки	13	/	10	/	76,92%	/
Врањски	275	118	224	86	81,45%	72,88%
Зајечарски	61	/	19	/	31,14%	/
АКМО	831	/	1	5	0,12%	/
Крагујевачки	18	153	1	4	5,55%	2,61%
Крушевачки	64	229	25	62	39,06%	27,07%
Кумановски	11	/	5	/	45,45%	/
Лесковачки	186	197	162	164	87,09%	82,24%
Моравски	9	8	0	1	0%	12,5%
Нишки	49	98	23	/	46,93%	/
Новопазарски	155	91	5	8	3,22%	8,79%
Охридски	146	/	5	/	3,42%	/
Пиротски	79	646	75	618	94,93%	95,66%
Прилепски	125	/	32	/	25,6%	/
Подрински	45	177	0	0	0%	0%
Пожаревачки	18	33	4	0	22,22%	0%
Скопски	13	/	13	/	100%	/
Струмички	14	/	6	/	42,85%	/
Тетовски	50	/	1	/	2%	/
Топлички	223	606	191	533	85,65%	87,95%
Ужички	237	644	30	295	12,65%	45,80%
Чачански	282	139	145	16	51,41%	11,51%
Штипски	4	/	2	/	50%	/
УКУПНО	3.116	/	852	/	27,34%	/

Из табеларног прегледа може се констатовати да је бугарски окупатор, према подацима из 1945, највише злочина сексуалног насиља почињено у Врањском (224), Топличком (191) и Лесковачком округу (162). Према непотпуним подацима из 1946, највише злочина овог карактера почињено је у Пиротском (618), Топличком (533) и Ужичком округу (295). Према подацима из 1945, укупно је забележено 852 случаја сексуалног насиља.

Сличан број, од 904 жене над којима је извршено сексуално насиље, налази се у једном елаборату Државне комисије у којем су сумирани злочини бугарског окупатора на југословенској територији.⁴⁸ Број од 1.792 који се добија сабирањем непотпуних података из 1946. скоро је дупло већи од претходних и претпостављамо да је требало да послужи стварању што јачег утиска на будућој конференцији мира. На крају треба напоменути да би ови бројеви били знатно другачији да су се рачунали и покушаји силовања. Иако је реч о недовољно поузданим подацима, који се односе само на случајеве пријављене новим, комунистичким властима, ипак број којим се располаже може дати извесне смернице у размишљању о размерама употребе сексуалног насиља у рату. Такође, изнети бројеви говоре доста о положају жене у Другом светском рату на подручју Југославије и о злочинима који су вршени над њима.

Изузев употребе ових података за потребе мировне конференције, покренуто је после рата и питање кажњавања извршилаца. Суђења припадницима бугарских окупационих снага одвијала су се у највећој мери у Бугарској, а другим делом пред југословенским судским органима и углавном се судило југословенским држављанима који су се налазили у бугарским окупаторским јединицама. Ни један од ових поступака није се одвијао искључиво по оптужбама за силовање, већ су ове оптужбе биле укључене у шире оптужнице које су укључивале и друге, „важније” врсте насиља. Може се претпоставити да су на обим суђења и њихову даљу кривично-правну артикулацију утицај у овом случају имали и новонастали односи између Југославије и Бугарске у хладноратовској ери и послератном уређењу Европе. Југославија је укупно регистровала 1.568 Бугара као ратне злочинце. Поређења ради, Мађара је регистровано 3.325, Немаца (без Аустријанаца и фолксдојчера) 4.071, Италијана 3.618; укупно је регистровано 17.175 окупаторских ратних злочинаца (Zečević i Popović 1996, 43–69).

Закључак

Сексуално насиље у рату је ретко у потпуности забележено и систематично документовано. Уверење о значају овакве врсте статистике проистиче из потребе да се сагледа и призна страдање сваке жртве и омогући разумевање њихових искустава и повезивање са другима који су такође патили. Друштвено толерисање насиља, патријархалне културне норме и недостатак политичке воље утичу на санкционисање ових злочина, али често пружају и контекст за стварање и одржавање митова о силовању као уобичајеној и нормалној појави током рата.

⁴⁸ АЈ, 110–31–5.

Иако је силовање индивидуално искуство злостављања, оно је истовремено и политизовано и део колективитета у ратним временима. Насиље над женама у рату је комплексно и функционише као симболички израз пораза. Силовање је тада у малој мери ствар сексуалности, а више акт агресије, средство наношења бола, понижења и тоталног пораза, као и увера за мушкарце који нису успели да адекватно заштите своје домове и породице. У Другом светском рату силовање је од стране бугарских окупационих трупа имало и стратешку улогу у циљу застрашивања становништва, посебно у случајевима помагања покрета отпора. Жене су живе у константном страху да ће бити силоване, а неке су силоване више пута од стране истих или различитих особа. Силовање је коришћено као вид освете, казне и терора.

Поред тога, у виду треба имати и етничку и антрополошку сличност српског и бугарског народа (становништво у Македонији сматрано је бугарским). У ратном стању сличност прелази у различитост и у духу бугарске окупаторске (доминантне) политике српски народ требало је приказати у тоталној супротности са бугарским народом. Као симбол етничке различитости у колективној свести означена је жена као преносилац етничких обичаја, па је било кључно остварити доминацију над њом. У овим родним и етничким аспектима такође треба тражити бројне узроке и поводе за сексуално насиље.

Силовање има дуготрајан утицај на друштво, идентитете и односе у локалној заједници. Улога жене у друштвеној структури утиче да насиље над њима има значај за целу заједницу и да се оно наставља и након формалног завршетка конфликта. На жртве силовања често је гледано са омаловажавањем и неке су третиране као жене ниског морала које су то насиље саме изазвале или се од њих очекивало пре да буду убијене него да силовање преживе. Силовање је могло да обележи њихове касније животе, утицало је на гласине које су се о њима шириле, разарало бракове, могло је утицати и на репродуктивне способности. Време је доносило делимичан опоравак од телесних повреда, а остале можда никада нису ни зацелиле. Силовање је зато остављало жртве да се боре са овим искуством до краја својих живота.

Референце

- Alison, Miranda. 2007. „Wartime sexual violence: women’s human rights and question of masculinity”. *Review of International Studies* 33: 75–90. <https://doi.org/10.1017/S0260210507007310>
- Boeschoten, Riki van. 2003. „The Trauma of War Rape: A Comparative View on the Bosnian Conflict and the Greek Civil War”. *History of Anthropology* 14(1): 41–54. <https://doi.org/10.1080/0275720032000050548>

- Brownmiller, Susan. 1976. *Against Our Will. Men, Women and Rape*. London: Penguin Books.
- Cockburn, Cynthia. 2011. „'Why Are You Doing This to Me?' Identity, Power and Sexual Violence in War”. In *Sexuality, Gender and Power. Intersectional and Transnational Perspectives*, edited by Anna G. Jónasdóttir, Valerie Bryson and Kathleen B. Jones, 189–204. New York: Routledge.
- Glišić, Venceslav. 1974. „Zločini nemačkih i bugarskih okupatora u južnoj Srbiji 1941–1943”. *Leskovački zbornik* 14: 101–108.
- Gottschall, Jonathan. 2004. „Explaining Wartime Rape”. *The Journal of Sex Research* 41(2): 129–136. <https://doi.org/10.1080/00224490409552221>
- Jones, Helen. 2012. „On sociological perspectives”. In *Handbook in Sexual Violence*, edited by Jennifer M. Brown and Sandra L. Walklate, 181–202. New York: Routledge.
- Harrington, Carol. 2010. *Politicization of Sexual Violence. From Abolitionism to Peace-keeping*. Burlington: Ashgate.
- Henry, Nicola. 2011. *War and Rape. Law, memory and justice*. New York: Routledge.
- Herzog, Dagmar. 2011. *Sexuality in Europe. A Twentieth-Century History*. New York: Cambridge University Press.
- Hirschauer, Sabine. 2014. *The Securitization of Rape. Women, War and Sexual Violence*. New York: Palgrave Macmillan.
- Houge, Anette Bringedal. 2015. „Conflict-related Sexual Violence”. In *Women in War. Examples from Norway and Beyond*, edited by Kjersti Ericsson, 71–86. Burlington: Ashgate.
- Kulić, Dimitrije. 1992. *Bugarska okupacije Srbije 1941–1944*. Beograd: Justicija.
- Kulić, Dimitrije. 1993. *Bugarska okupacija Srbije 1941–1944. Zločini genocida Prvog bugarskog okupacionog korpusa u Srbiji. Tom drugi*. Beograd: Justicija.
- Mitrovski, Boro, Venceslav Glišić i Tomo Ristovski. 1971. *Bugarska vojska u Jugoslaviji 1941–1945*. Beograd: Međunarodna politika.
- Mladenović, Božica. 1996. *Žena u Topličkom ustanku 1917*. Beograd: Socijalna misao.
- Mühlhäuser, Regina. 2009. „Between 'Racial Awareness' and Fantasies of Potency: Nazi Sexual Politics in the Occupied Territories of the Soviet Union, 1942–1945”. In *Brutality and Desire. War and Sexuality in Europe's Twentieth Century*, edited by Dagmar Herzog, 197–220. New York: Palgrave Macmillan, 2009.
- Nikolić, Jole Stojan. 1972. „Prvi zločini okupatora u Porečju i Leskovcu 1941. godine”. *Leskovački zbornik* 12: 23–29.
- Nikolić-Ristanović, Vesna i Nataša Mrvić-Petrović. 1995. *Žene, nasilje i rat*. Beograd: Institut za kriminološka istraživanja.
- Pizari, Milovan. 2021. *Na Balkanskom frontu. Rat i zločini protiv civilnog stanovništva u Srbiji od 1914. do 1918*. Novi Sad: Arhiv Vojvodine, Prometej.
- Popović, Vojin. 1952a. „Bugarska vojska u okupiranoj Srbiji (1941–1944)”. *Vojnoistorijski glasnik* 3: 22–57.
- Popović, Vojin. 1952b. „Bugarska vojska u okupiranoj Srbiji 1941–1944. (kraj)”. *Vojnoistorijski glasnik* 4: 37–74.
- Randelović, Ivana. 2013. „Silovanje i druge vrste seksualnog nasilja nad ženama tokom genocida u Ruandi 1994.” *Antropologija* 13(3): 93–107.

- Rokvić, Vanja. 2017. „Seksualno i rodno zasnovano nasilje u oružanim sukobima”. *Godišnjak fakulteta bezbednosti* 1: 111–126. <https://doi.org/10.5937/GFB1701111R>
- Stambolija, Nebojša i Boris Tomanić. 2020. „Kvantifikacija zločina pripadnika Srpske državne straže prema podacima Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača”. *Godišnjak za istraživanje genocida* 12(1): 147–166.
- Stojiljković, Miroslav. 1989. *Bugarska okupatorska politika u Srbiji 1941–1944*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Stojković, Živan, Hranislav Rakić i Nikola Ilić. 1994. *Okupacija u Leskovačkom kraju 1941–1944*. Leskovac: Narodni muzej.
- Tomanić, Boris. 2022. „Jugoslavija i Bugarska 1941–1945: Između sukoba i saveza” Doktorska dis. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Trajković, Aleksandar. 1976. *Svitanje nad Moravom. Vranjski okrug u NOB 1941–1945. Zbirka dokumenata*. Beograd: Sloboda.
- Wood, Elisabeth Jean. 2006. „Variation in Sexual Violence during War”. *Politics & Society*, 34(3): 307–341. <https://doi.org/10.1177/0032329206290426>
- Zečević, Miodrag i Jovan Popović, ur. 1996. *Dokumenti iz istorije Jugoslavije. Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača iz Drugog svetskog rata*. Beograd: Arhiv Jugoslavije.
- Živković, Nikola. 1985. *Ratna šteta koju je Bugarska učinila Jugoslaviji 1941–1944*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.

Ljubinka Škodrić

Institute for Contemporary History

Boris Tomanić

Institute for Contemporary History

*Sexual Violence and the Bulgarian Occupier
in Yugoslavia during the Second World War*

Sexual violence in a war varies depending on the scale, form and kind of the conflict. The Bulgarian occupation of Serbian and Yugoslav territories in the First and Second World Wars had a lot of similarities both in the form and character of the occupation system, but also in how sexual violence was executed and utilised. During the Second World War, Bulgarian forces committed fewer crimes of this nature than during the First World War. Still, the use of violence and terror in response to resistance remained the same and extremely brutal against the civilians. Rape was even officially proclaimed as one of the ways of reprisal against the population in regions where rebels were active. At the same time, arbitrary attacks against civilians were punished to the greatest extent. During the so-called “punitive expeditions”, the number of rapes committed and their cruelty were highly striking. Numerous cases testify that some women

were victims of violence repeatedly. The perpetrators considered neither their age nor their social and health status. Moreover, they were frequently exposed to additional humiliation, so it often happened that the rape occurred in front of family members and their closest neighbours or that the raped women were pregnant. The perpetrators of the rape were both soldiers and military officers. Some of them were repeatedly recorded in the post-war testimonies and memories of the victims as multiple culprits of this violence. The post-war recording of committed crimes of rape, which was carried out for a peace conference, although insufficiently reliable, provides illustrative data on the use of sexual violence in the war. It also testifies to the politicisation and instrumentalisation of these crimes both in war and in peace.

Keywords: sexual violence, rape, Second World War, occupation, Bulgaria, Yugoslavia, uprising

*Violence sexuelle et occupant bulgare
en Yougoslavie pendant la Seconde Guerre mondiale*

S'appuyant sur le matériel d'archives et la littérature, cet article examine les cas de violence sexuelle commise par les représentants des forces d'occupation bulgares sur le territoire de la Yougoslavie pendant la Seconde Guerre mondiale. Les méthodes et la structure des autorités d'occupation, l'influence des événements de guerre à la violence sexuelle ainsi que les exemples concrets de violence sexuelle et ses caractéristiques principales ont été analysés. On a tenté de déterminer numériquement les crimes commis à partir du matériel d'archives existant et de données statistiques collectées.

Mots-clés: violence sexuelle, viol, Seconde Guerre mondiale, occupation, Bulgarie, Yougoslavie, soulèvement

Primljeno / Received: 4.4.2023.

Prihvaćeno / Accepted: 24.5.2023.